

PAPER DETAILS

TITLE: ZAMANIN GEÇİSİNE İLİSKİN METAFORLAR: SHUKUR XOLMIRZAYEV'İN
ÖYKÜLERİNDE UZAM AÇISINDAN ZAMAN

AUTHORS: Sila GEN

PAGES: 145-160

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/364893>

ZAMANIN GEÇİŞİNE İLİŞKİN METAFORLAR: SHUKUR XOLMIRZAYEV'İN ÖYKÜLERİNDE UZAM AÇISINDAN ZAMAN

Sıla GEN*

ÖZET

Bu çalışma, zamanın geçişinin metaforik açıdan nasıl algılandığını ele almakta ve Özbek yazar Shukur Xolmirzayev'in öykülerinde zamanın geçişini yansıtan metaforları kavramsal metafor kuramı açısından incelemektedir. Çalışmanın amacı Shukur Xolmirzayev'in öykülerinden yola çıkarak zamanın geçişine ilişkin metaforların Özbekçedeki görünümünü yansıtmaktır.

Giriş bölümünde zaman kavramı ile kavramsal metafor kuramına ilişkin genel bir çerçeve sunulmaktadır. İkinci bölümde kavramsal metafor kuramında zamanın geçişini yansıtan metaforlar ile zamanın uzamsal açıdan kavramlaştırıldığı *ön-arka* ve *önce-sonra* kavramlarına değinilmektedir. Üçüncü bölümde Shukur Xolmirzayev'in öykülerinde zamanın geçişini yansıtan metaforik ifadeler incelenmektedir. Sonuç bölümünde ise çalışmadan elde edilen bulgular sunulmakta ve değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Metafor, kavramsal metafor, zamanın geçişi, uzam açısından zaman, Özbekçe, Shukur Xolmirzayev.

TIME PASSING METAPHORS: TIME AS SPACE IN SHUKUR XOLMIRZAYEV'S SHORT STORIES

ABSTRACT

This study deals with how time passing is perceived metaphorically and examines time passing metaphors in short stories of Shukur Xolmirzayev, who is an Uzbek author, center around the conceptual metaphor theory. The aim of this study is presenting a view of time passing metaphors in Uzbek on the basis of Shukur Xolmirzayev's short stories.

Introduction section of the study presents a general framework about time notion and conceptual metaphor theory. Second section offers time passing metaphors in conceptual metaphor theory and addresses *front-back* and *before-after* notions which conceptualise time in terms of space. Third section examines metaphorical expressions which represent time passing metaphor in Shukur Xolmirzayev's short stories. Conclusion section of the study presents and evaluates the results of the study.

Key Words: Metaphor, conceptual metaphor, time passing, time as space, Uzbek, Shukur Xolmirzayev.

1. Giriş

1.1. Zaman Kavramı ve Zaman-Mekân-Hareket İlişkisi

Aristoteles, tek başına tanımlanması oldukça zor bir kavram olan zamanı mekân ve hareketten ayrı tutmakta ancak onlardan bağımsız görmemektedir. Özdeğin

* Arş.Gör., Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, silagen@gmail.com

bulunmadığı yerde zaman ve uzayın da bulunmadığını söyleyen Aristoteles'in (Hançerlioğlu, 1999, s. 471) zaman anlayışının temelini *önce* ve *sonra* kavramları oluşturur (Aristoteles, Augustinus & Heidegger, 2007, s. 17). Zaman, devrimin *önce* ile *sonra* açısından belirlenmesiyle anlaşılır. Devinimdeki *önce* ile *sonrayı* algıladığımızda zamanın geçtiğini söyleriz. Buna göre Aristoteles, zamanı "önce ile sonraya göre devrim sayısı" biçiminde tanımlar (Aristoteles, Augustinus & Heidegger, 2007, s. 17). Bedia Akarsu, zamanı şöyle tanımlar: "Oluş, gelip geçiş, değişme ve süreklilik biçimi; dönüşü olmayan bir doğrultuda birbiri ardından gitme. Zaman, sürüp giden doğru bir çizgi olarak düşünülebilir; geriye doğru sonsuza değin uzanır (geçmiş), aynı zamanda ileriye doğru (geleceğe) akıp gider" (Akarsu, 1988, s. 203). İvan Frolov'un yönetiminde hazırlanan *Felsefe Sözlüğü*'nde zaman, mekânla birlikte tanımlanır. "*Zaman ve mekân* (uzay) maddenin temel varoluş biçimleridir" (Frolov, 1997, s. 541). Orhan Hançerlioğlu ise zamanı şöyle tanımlar: "Tüm varolanların birbirlerinin yerini alarak zincirlendikleri sonsuz süre... Tüm varolanları içinde bulunduran sınırsız yeri dile getiren *uzay* kavramıyla sıkıca bağımlı olarak özdeğin varolma biçimlerinden başlıcasını dilegetirir. Özdeğin başlıca varolma biçimleri zaman, uzay ve devimdir" (Hançerlioğlu, 1996, s. 471).

Yukarıdaki tanımlarda görüldüğü üzere zaman, mekân ve hareket açısından algılanmaktadır. Zamanı tanımlamakta kullanılan dil de bu anlamda metaforiktir çünkü zaman, mekân ve hareket kavramsal açıdan birbiriyle yakından ilişkili ancak farklı kavramlardır. Bunu söz konusu kavramların *Güncel Türkçe Sözlük*'teki tanımlarında da görebiliriz. Mekân "yer, bulunulan yer"; hareket "bir cismin durumunun ve yerinin değişmesi, devrim, aksiyon"; zaman ise "bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre, vakit" olarak tanımlanmaktadır (tdk.gov.tr). Mekân ve hareket düz bir anlatımla tanımlanırken, zamanın metafor aracılığıyla tanımlandığı görülmektedir. Bir işin, oluşun zamanın içinde bulunması, zamanın bir kapsayıcı bir mekân olarak metaforlaşmasıyla mümkün olabilir. Zamanın bir mekân olarak kavramlaşması, zamanın geçişinin de hareket açısından kavramlaşmasını beraberinde getirir.

1.2. Kavramsal Metafor Kuramı

Lakoff ve Johnson'un 1980'de yayımladıkları *Metaphors We Live By* adlı çalışma ile ortaya atılan kavramsal metafor kuramı, metaforu yalnızca dilin değil aynı zamanda düşüncenin bir ürünü olarak görür. Bilişsel dilbilime bağlı olarak tanımlanan kavramsal kuramın temel dayanağı, metaforun yalnızca dilin biçimsel bir özelliği olmadığı ancak düşüncenin kendisinin temelde doğası gereği metaforik olduğudur. Bu görüşe göre kavramsal yapı, alanlar arası haritalamalara ya da kavramsal alanlar arasındaki örtüşmelere göre düzenlenir (Evans & Green, 2006, s. 286).

Bilişsel dilbilimde metafor "kavramsal alanlar arasındaki haritalamalar" (Lakoff, 1993, s. 202), "farklı kavramsal alanlar arasında bulunan haritalamaları veya örtüşmeleri içeren bir kavramsal bağdaştırma biçimi" (Evans, 2007, s. 136) ya da "bir kavramsal alanın başka bir kavramsal alan bakımından anlaşılması" (Kövecses, 2010, s. 4) olarak tanımlanır. Bir kavramsal alanın metaforik ifadelerle anlaşılmasını sağlayan alan 'kaynak alan'dır; bu yolla anlaşılacak alan ise 'hedef alan'dır (Kövecses, 2010, s. 4). Böylece zaman hedef alan, mekân ve hareket ise kaynak alanları oluşturur. Metafor,

soyut kavramları anlamamıza ve soyut düşünmemize aracı olan temel yapılardan biri olarak kabul edilir (Lakoff, 1993, s. 244). Pek çok soyut kavram metafor aracılığıyla anlaşılır ve yapılandırılır. Metafor, zaman gibi anlaşılması güç, soyut bir kavramın anlaşılmasına aracılık eder.

Çağdaş metafor yazınında metafor terimi ile kastedilen kavramsal metafordur. Metafor, kavramsal haritalama ve metaforik ifadeyi kapsayan bir terimdir. *Metafor* ve *metaforik ifade* terimleri birbirinden ayrı tutulur. Metafor, kavramsal haritalama için kullanılır, metaforik ifade ise haritalamayı yansıtan dilsel ifadeler için kullanılır (Lakoff, 1993, s. 209). Böylece “Güzel zaman *geçirdik*.” metaforik bir dilsel ifade iken ZAMANIN GEÇİŞİ GÖZLEMCİNİN HAREKETİDİR haritalamanın yani metaforun adıdır. Steen, bu farkı *dilsel metafor* ve *kavramsal metafor* terimleriyle ifade eder. Dilsel metaforlar, kavramsal metaforların pek çok farklı biçimde ifadeye dökülmüş biçimleri olarak görülebilir. Dilsel metafor, kavramsal metafordan şöyle ayrılır: Dilsel metafor “Kafam *durdu*.” örneğindeki gibi herhangi bir dilsel veri olarak sunulurken, kavramsal metafor ya da dilsel metaforun kavramsal yapısı ZİHİN MAKİNESİ’deki gibi büyük harflerle gösterilir (Steen, 2007, s. 8).

2. Kavramsal Metafor Kuramında Uzam Açısından Zaman

2.1. Zamanın Geçışı

Kavramsal metafor yazınında zamanın uzamsal açıdan anlaşılması nesneler, mekân ve hareket açısından anlaşılmasını içerir (Lakoff & Johnson, 1980a, 1980b; Lakoff, 1993; Evans; 2006; Kövecses, 2010). Zaman kavramını ifade eden genel metafor ZAMAN UZAMDIR metaforudur. Bunun alt metaforu sayılan ZAMANIN GEÇİŞİ HAREKETİDİR, zamanın geçişini yansıtan genel ve neredeyse evrensel bir metafor olarak kabul edilir (Lakoff, 1993, s. 217; Kövecses, 2010, s. 37). Bu metafor şu haritalamaları içerir:

Zamanlar nesnelerdir.

Zamanın geçışı harekettir.

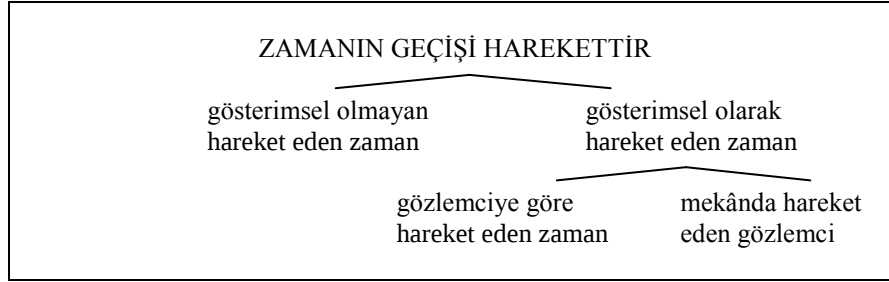
Gelecek zamanlar gözlemcinin önünde, geçmiş zamanlar gözlemcinin arkasındadır.

Biri hareketli, öteki sabit olan iki varlıktan sabit olan gösterimsel olarak merkezi oluşturur (Lakoff, 1993, s. 217; Kövecses, 2010, s. 37).

Lakoff, ZAMANIN GEÇİŞİ HAREKETİDİR metaforunun içerdiği haritalamaları açıklayan gerektirimi “Hareket sürekli ve tek boyutlu olduğu için, zamanın geçışı sürekli ve tek boyutludur.” sözleriyle ifade eder (Lakoff, 1993, s. 217). Bu metaforun iki özel görünümü vardır. İlki ZAMANIN GEÇİŞİ NESNENİN HAREKETİDİR; ikincisi ise ZAMANIN GEÇİŞİ GÖZLEMCİNİN MEKÂNDAKİ HAREKETİDİR metaforudur (Lakoff & Johnson, 1980a, s. 52-55, 1980b, s. 467-469; Lakoff, 1993, s. 217; Evans, 2006, s. 62; Kövecses, 2010, s. 37).

Radden, hareket eden gözlemci ve hareket eden zaman haritalamalarının ZAMANIN GEÇİŞİ HAREKETİDİR metaforunun *gösterimsel* görünümünü yansıttığı görüşündedir. ZAMANIN GEÇİŞİ HAREKETİDİR metaforunun, zaman birimleri arasındaki sabit ilişkiyi gözlemciden bağımsız olarak yansıtan *gösterimsel olmayan* bir görünümü de vardır. Zaman çizgisi tek boyutlu olduğundan zamanlar ve olaylar ancak birbirine göre bir dizi oluştururlar. Önceki ve sonraki zamanlar ya da olaylar arasındaki

sıralama değişmez; geçmişte, şimdi ya da gelecekte meydana gelmesinden bağımsız olarak sabit kalır. Böylece “23 Nisan 19 Mayıs’tan öncedir.”, “yılbaşından bir hafta sonra” gibi ifadeler belirli zamanlar ve olaylar arasındaki sabit zaman ilişkisini gözlemciden, konuşurdan ya da olayın meydana geldiği zamandan bağımsız olarak tanımlar (Radden, 2011, s. 13). Radden zamanın hareket açısından kavramlaştığı metaforları aşağıdaki gibi sınıflandırır (Radden, 2011, s. 30):

Şekil 1. Hareket Açısından Zaman Metaforları.

2.1.1. Hareket Eden Zaman

Bu haritalamayı yansıtan ZAMANIN GEÇİŞİ NESNENİN HAREKETİDİR metaforunda gözlemci sabittir, zamanlar gözlemciye doğru hareket eder (Lakoff, 1993, s. 217). Zaman gelecekte gözlemciye doğru hareket eder, gözlemciyi geçerek geçmişe gider ve gözlemcinin arkasında kaybolur (Evans, 2004, s. 60). Gözlemciyi geçmekte olan zaman şimdiki zamandır. Bu metaforunda zaman, hareket eden bir nesne ya da varlık olarak algılanır.

Lakoff, bu görünümü açıklayan gerektirimleri şöyle belirtir: “Eğer 2. zaman 1. zamanı izliyorsa, 2. zaman 1. zamana göre gelecektir. Gözlemci şimdiki zamandadır, zaman gözlemciyi geçmektedir. Zaman gözlemciye göre bir hızla sahiptir” (Lakoff, 1993, s. 217). Bu metaforun örnekleri “Hareket zamanı geldi.”, “önceki gün”, “önümüzdeki günlerde”, “Yılbaşı yaklaşıyor.” gibi ifadelerde görülebilir (Lakoff, 1993, s. 217).

Özçalışkan, gözlemcinin sabit olduğu ve zamanın gözlemciye göre hareket ettiği görünümü ZAMAN HAREKET EDEN BİR NESNEDİR biçiminde adlandırır. Bu metaforun iki özel durumu vardır. İlkinde hem gözlemci hem de zaman geleceğe yönelmiştir ancak gözlemci sabit kalırken, zaman geleceğe doğru hareket eder (Özçalışkan, 2003, s. 196; 2004, s. 311). Özçalışkan bu özel durum için “Bu soluk almadan yaşamanın yıktığı yeteneklerinin, *ellerinden kaçan zamanın* acısı birikiyordu bilinç aktarında.”² örneğini verir (Özçalışkan, 2004, s. 311). İkinci özel durumda ise gözlemci ve zaman yüz yüzedir ve gözlemci sabit kalırken zaman gözlemciye doğru hareket eder. Özçalışkan bu özel durum için “*Kentin uğultusuyla yaklaşan akşamında* herhangi bir yerde olmak istiyorum.”³ örneğini verir (Özçalışkan, 2003, s. 197; 2004, s. 311).

² Necati Cumalı (1998). *Aşk da Gezer*, s. 190. İstanbul: Çağdaş Yayınları.

³ Tezer Özlü (1994). *Çocukluğun Soğuk Geceleri*, s. 23. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

2.1.2. Hareket Eden Gözlemci

ZAMANIN GEÇİŞİ GÖZLEMCİNİN MEKÂNDAKİ HAREKETİDİR metaforunda zamanlar sınırları olan sabit mekânlardır ve gözlemci zamana göre hareket eder. Gözlemci geçmiş zamandan çıkar, şimdiki zamanda bulunur ve geleceğe geçer. Gözlemcinin geçtiği zaman, geçmiş zaman olur (Yu, 1998, s. 117). Bu metaforunda zaman, gözlemcinin mekândaki hareketi açısından kavramlaştırılır (Evans, 2004, s. 61).

Lakoff, bu görünümü açıklayan gerektirimleri “Zamanın bir genişliği vardır ve ölçülebilir. Genişliği olan bir zaman uzamsal bir alan ya da sınırlandırılmış bir bölge gibi algılanabilir.” ifadeleriyle belirtir (Lakoff, 1993, s. 217). Bu algılama biçimi, hareket eden unsurun gözlemci olarak değişmesi bakımından ilkinden oldukça farklı bir görünüm sergilemektedir. “Yılbaşına yaklaşıyoruz.”, “İyi zaman geçirdik.”, “İki yıl içinde mezun olacak.”, “Orada on yıl kaldı.” gibi ifadelerde bunun örnekleri görülebilir (Lakoff, 1993, s. 218).

Özçalışkan, hareket eden gözlemci görünümünü ZAMAN MEKÂNDIR biçiminde adlandırır. Gözlemci ileriye, geleceğe doğru ya da geriye, geçmişe doğru hareket edebilir. Geriye doğru hareket eden gözlemci “İkisi de susup Aras’ı düşündüler. Yarı aydınlık gecenin içinde sessizce geriye döndüler bir süre.”⁴ örneğinde olduğu gibi geçmişteki olayları hatırlar ve düşünür (Özçalışkan, 2003, s. 197; 2004, s. 312).

2.1.3. Hareket Eden Zaman ve Hareket Eden Gözlemcinin Birlikte Kullanımı

Hareket eden zaman ve hareket eden gözlemci haritalamalarının tek bir dilsel ifadenin farklı kısımlarında örneklendiği görülebilir. Bu durumda iki haritalama birbirinden ayrı olarak kullanılır. “Gelecek haftalar içerisinde” örneğinde içerisinde, sabit bir alan olarak bir genişliği ve sınırlandırılmış bölgeleri olan zaman metaforunu kullanırken, gelecek hareket eden nesne olarak zaman metaforunu kullanır. Gelecek haftalar, haftaları gözlemciye göre bir bütün olarak hareket hâlinde kavramlaştırır. İçerisinde, haftaları içindekilerle birlikte sınırlandırılmış bir bölge olarak kavramlaştırarak bütünü içerisine bakar. Böylelikle zamanın geçişine ilişkin iki farklı haritalama tek seferde kullanılmış olur. Her bir haritalama kısmen kullanılır. Haritalamaların bütün olarak tutarsız görünmelerine karşın haritalama parçalarının uyumlu olarak bir araya gelebildiğini gösteren bu durumu Lakoff *ikillik* olarak adlandırır (Lakoff, 1993, s. 219). Özçalışkan, hareket eden gözlemci ve zamanın birlikte kullanıldığı duruma “Günler geçiyor ve alıp götürüyor her şeyi, zaman içine çekip götürüyor bizi.”⁵ örneğini verir (Özçalışkan, 2003, s. 197; 2004, s. 312).

2.1.4. Aynı Yönde Hareket Eden Zaman ve Gözlemci

Bu haritalamada zaman gözlemci ile aynı yönde, geçmişten geleceğe doğru hareket eder. Lakoff ve Turner, bu özel görünümü hareket eden gözlemci haritalamasının içerisinde ele alırlar (Lakoff & Turner, 1989, s. 45). İki haritalama, zamanın mekân olarak algılanması ve gözlemcinin geçmişten geleceğe doğru hareket

⁴ Buket Uzuner (1997). *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 84. İstanbul: Remzi Kitabevi.

⁵ İnci Aral (1999). *İçimden Kuşlar Göçüyor*, s. 139. İstanbul: Can Yayınları.

etmesi bakımından ortaktır ancak hareket eden gözlemci haritalaması zamanın hareketini içermez. Bu nedenle Yu, zamanın geçişinin zamanın ve gözlemcinin aynı yönde hareket etmesi ile kavramlaştığı bu özel durumu üçüncü bir haritalama olarak kabul eder (Yu, 1998, s. 125).

Zaman, bu haritalamada ikili bir niteliğe sahiptir. Bir yandan gün, ay, yıl gibi zaman birimleri ile temsil edilen sınırlandırılmış bir alan olarak kavramlaşırken öte yandan sınırlandırılmış bir alanda geçmişten geleceğe doğru hareket eden bir nesne olarak kavramlaşır. Gözlemci de zamanla birlikte hareket eder, bazen zamanın gerisinde kalabilir ya da önüne geçebilir. Hareket eden zaman şimdiki zamandır (Yu, 1998, 127). Bu haritalamanın örnekleri “Saat gece yarısına *yaklaşıyor*.”, “Bu ödevi bitirmek için zamana karşı *yarışıyoruz*.”, “Zamanın *gerisindeyiz*”, “*bugüne kadar*”; “*çağının ötesinde*” ifadelerinde görülebilir (Lakoff & Turner, 1989, s. 45; Yu, 1998, s. 126).

2.2. Zamanın Çizgisinin Yönelimi

Zaman, mekân açısından algılandığında ön-arka, yukarı-aşağı ve sağ-sol yönelimlerine sahip olabilir. Ön-arka yönelimi, zaman deneyimini diğerlerinden daha iyi yansıtır. Zamanın yöneliminin özel olarak belirtilmediği *gelecek ay*, *geçen gün*, *gelecek hafta* gibi ifadelerde zaman yukarı-aşağı ya da sağ-sol yönelimiyle değil, ön-arka yönelimiyle kavramlaştırılır. Yukarı-aşağı yöneliminin örneklerini çeşitli dillerde görmek mümkündür ancak sağ-sol yönelimi çok nadir görülür (Radden, 2011, s. 4).

Zamanın yönelim bakımından algılanması kültürlere ve dillere göre değişkenlik gösterebilir (Radden, 2003, s. 228). Batı kültürleri zamanı ön-arka yönelimiyle kavramlaştırma eğilimindedir. Doğu kültürleri ise genellikle ön-arka yönelimini kullanmakla birlikte yukarı-aşağı yönelimini Batı kültürlerinden daha fazla ve çeşitli biçimde kullanır (Radden, 2011, s. 4). Türkçe ve Özbekçe zaman ön-arka ve yukarı-aşağı yönelimi ile kavramlaştırılır. “Geçmiş *arkada* bırakıp *önümüze* bakalım.” gibi bir ifade zaman *ön-arka* yönelimlidir. “*Dildorning oldida* hali juda katta hayot bor.” ile “Diliga ozor bergan muhabbat tuyg’ularini *orqada* qoldirib akasini, opasini, dadasini tashlab qochardi.” (Ahmad, 1996, s. 162; s. 19) örneklerinde Özbekçe zamanın ön-arka yönelimiyle kavramlaştığı görülmektedir.

Özbekçe ve Türkçe, zamanın yukarı-aşağı yönelimi ile kavramlaştığı ifadeler bakımından biraz farklılık gösterir. Özbekçe hem yukarı hem de aşağı yönelimini yansıtan örnekler mevcuttur, Türkçe yalnızca yukarı yönelimini yansıtan örnekler görülür. Örneğin Türkçe “*ağustos ayının başında*”, ile Özbekçe “*noyabrning boshlarida*” ifadelerinde zaman yukarı yönelimlidir. Türkiye Türkçesinde zamanın aşağı yönelimiyle kavramlaştığı örnekler görülmez. Özbekçe ise *oyoq* “ayak” sözcüğü “son” anlamında, sonra kavramını anlatmak için kullanılan aşağı yönelimli bir ifadedir. O’TIL’de yer alan “Kuz kunlarining *oyog’i* va qish kunlarining *boshi* edi.” (O’TIL, 2006-2008, 3. Cilt, s. 90) örneği Özbekçe zamanın hem yukarı hem de aşağı ile kavramlaşabildiğini göstermektedir.

2.3. Gösterimsel Zaman Alanlarında Ön ve Arka Kavramları

Zamanın gözlemciye göre olan konumu gösterimsel zaman alanı olarak nitelenir. Şimdi, gelecek ve geçmişe ait gösterimsel zaman alanları konusunun dayanak

noktası olarak aldığı konuşma zamanına bağlıdır (Radden, 2011, s. 14). ZAMANIN GEÇİŞİ HAREKETTİR metaforunun gösterimsel görünümünde şimdiki zaman gözlemciyle aynı noktadadır. Bu bakımdan hareket eden gözlemci ve hareket eden zaman görünümünün her ikisinde de şimdiki zamana ilişkin tek bir haritalama vardır (Yu, 1998, s. 95; Radden, 2003, s. 230). Gelecek zaman ve geçmiş zamanın gözlemciye göre olan konumu çeşitli dillere ve kültürlere göre değişkenlik gösterebilir. Bazı kültürlerde gelecek zaman gözlemcinin önünde, geçmiş zaman arkasında algılanırken bazılarında tam tersi söz konusu olabilir. Örneğin İngilizce ve Çince gelecek zaman gözlemcinin önünde, geçmiş zaman gözlemcinin arkasındadır (Yu, 1998, s. 99; Radden, 2003, s. 230). Radden, Bolivya, Peru ve Şili’de konuşulan bir Kızılderili dili olan Aymara dili ile Toba, Taos, Jaqaru gibi bazı Güney Amerika yerli dilleri ve Eski Yunancada geleceğin arkada, geçmişin ise önde kavramlaştığını belirtir (Radden, 2011, s. 15). Türkçe ve Özbekçe gelecek zaman gözlemcinin önünde, geçmiş zaman ise arkasında bulunur.

2.4. Gösterimsel Zaman Dizisinde Önce ve Sonra Kavramları

Gösterimsel zaman dizisinde yer alan zaman birimlerinin gözlemciye ve birbirlerine göre olan konumu *önce* ve *sonra* ile belirlenir. Zaman birimleri arasındaki sabit ilişkiyi uzam açısından yansıtan önce ve sonra kavramları hareket eden zaman haritalaması içerisinde ele alınır (Yu, 1998, s.106-107). Aristoteles’in “Devinimdeki *önce* ve *sonra* algılandığında zamanın geçtiğinden söz edilir.” sözleri de *önce* ve *sonra*nın zamanın hareketi açısından anlaşıldığını gösterir (Aristoteles, Augustinus & Heidegger, 2007, s. 17). Gözlemciye doğru hareket eden zaman dizisi kendi içerisinde bir ön-arka yönelimine sahiptir. Zaman dizisinde önce, sonranın önünde, sonra ise öncenin arkasındadır. Gösterimsel alanlarda söz konusu olan ön ve arka, zaman birimlerini gözlemciye göre genel olarak betimler. Bu, geleceği gözlemcinin önünde, geçmiş ise arkasında kavramlaştıran genel dil algısını yansıtır. Gösterimsel zaman dizisindeki ön ve arka ise zaman birimlerinin hem gözlemciye hem de birbirlerine göre olan konumlarını betimler. Böylece geçmişte önceki olay sonrakinin önünde ve sonraki olay öncekinin arkasında olabilir. Bu durum, özelde önce ve sonranın birbirlerine göre olan konumunu betimlediği için genelde geleceğin önde, geçmişin arkada olmasıyla çelişmez.

Zaman pek çok dilde gelecekte geçmişe doğru tek yönlü biçimde algılanır. Tek yönlü zaman dizilerinde gözlemciye doğru hareket eden zamanlar gözlemcinin karşısındadır. Gözlemcinin önünde bulunan önceki bir zaman birimi onunla yüz yüzedir ve sonraki bir zaman birimi gözlemciye göre öncekinin arkasında bulunur. Zaman dizisinde *yarın* gözlemcinin önünde ve *bugünden* sonradır; bir sonraki günden ise öncedir. Böylece önceki gelecek önde, sonraki gelecek ise öncekinin arkasında yer alır (Radden, 2011, s. 25).

Önce-sonra arasındaki ilişki gözlemciye ya da geçmişe ve geleceğe göre değişmez. İki olaydan birincisi önce ve ikincisi sonra ise, olay sıralaması geçmişte ve gelecekte aynı kalır. Geçmişte önceki olay sonrakinden önce olmuştur, gelecekte önceki olay sonrakinden önce olacaktır. Yu, önce ve sonra arasındaki ilişkiyi hareket eden bir trenin vagonları benzetmesiyle açıklar (Yu, 1998, s. 107). Önce ve sonra, sırayla gözlemciye doğru hareket eder, bu sıra zaman gözlemciyi geçtikten sonra da bozulmaz.

Gözlemciyi ilk geçen *öncedir*. *Sonra*, *önceyi* takip eder. Zaman gözlemciyi geçtikten sonra geçmişe doğru hareket eder. Bu durumda gözlemciden ilk uzaklaşan *öncedir*. *Sonra*, gelecekte olduğu gibi geçmişte de *önceyi* takip eder.

2.5. Yöntem

Bu çalışmanın örnekleme, Özbek yazar Shukur Xolmirzayev'in öykülerinin toplandığı *Saylanma*'nın birinci cildinde yer alan ilk on öyküden oluşmaktadır. Bu çalışmada, zamanın geçişinin hareket açısından kavramlaştırıldığı metaforlar araştırılmaktadır.

Zamanın geçişini hareket açısından yansıtan metaforik ifadeler bulunurken Pragglejaz Group'un geliştirdiği metafor belirleme yöntemi MIP kullanıldı. Bu yöntem şu adımları izler: 1. Genel anlamı elde etmek için bütün metin okunur. 2. Metindeki sözcüksel ögeler belirlenir. 3.a. Metindeki her bir sözcüksel ögenin bağlamsal anlamı belirlenir. 3.b. Her bir sözcüksel ögenin diğer bağlamlarda, verilen bağlamdan daha temel bir anlamı olup olmadığı belirlenir. 3.c. Eğer sözcüksel ögenin diğer bağlamlarda, verilen bağlamdan daha temel bir anlamı varsa bağlamsal anlamın temel anlamla çelişip çelişmediğine karar verilir. 4. Çelişme varsa sözcüksel öge metaforik olarak işaretlenir (Pragglejaz, 2007, s. 3). Çalışmada bu adımlar izlenerek zamanın geçişini mekân ve hareket açısından yansıtan sözcükler metaforik olarak işaretlendi.

Daha sonra, eldeki metaforik ifadelerin yansıttıkları kavramsal metafor belirlendi. Eldeki metaforik ifadeler, ZAMANIN GEÇİŞİ HAREKETTİR metaforunun görünümüne göre tasnif edildi. Özbekçe verinin yazımında Özbek Latin alfabesi kullanıldı. Veri incelenirken zamanın Özbekçede metaforik olarak nasıl algılandığının açıklanmasına çalışıldı, gerektiğinde Türkçe ile karşılaştırma yoluna gidildi.

3. Shukur Xolmirzayev'in Öykülerinde Zamanın Geçişini Yansıtan Metaforlar: ZAMANIN GEÇİŞİ HAREKETTİR

3.1. Hareket Eden Zaman: ZAMANIN GEÇİŞİ NESNENİN HAREKETİDİR

Bu haritalamada gözlemci sabittir, zaman gelecekte gözlemciye doğru hareket eder. Gözlemciyi geçen zaman geçmiş zamandır. Zaman, gözlemciyi geçtikten sonra da hareketine devam eder.

Özbekçede zamanın geçişini anlatmak üzere kullanılan *o'tmoq* "geçmek" eylemi, zamanı hareket eden bir nesne olarak kavramlaştırır. Aşağıdaki örneklerde zaman birimlerinin sabit olan gözlemciyi nasıl geçtiği görülmektedir:

[1] Kunlar *o'tdi*. "Günler geçti." (BKT, 9)

[2] Oradan hafta *o'tib*, Qismatulla ahvoliga ko'nika boshladi. "Aradan bir hafta geçince Kismetulla durumuna alışmaya başladı." (NYB, 14)

[3] Bir necha daqiqa *o'tdi* va qo'llar ajralishdi. "Birkaç dakika geçti ve kollar ayrıldı." (NYB, 14)

[4] ... Oradan uch yil *o'tib*, kuchuk bola juda bo'limli it bo'ldi. "... Aradan üç yıl geçince küçük yavru çok iyi bir köpek oldu." (K, 26)

[5] U olti oy *o'tmay* kvartirasini almashtirar ... "Altı ay geçmeden dairesini değiştirir ..." (YG, 29)

Diğer örnekler: NYB, 13; OYO, 20; OYO, 21; YG, 30.

Aşağıdaki örnekte zaman gözlemciye doğru gelmektedir:

[6] O'rtoqlari kulgi aralash, vaqti *kelganda*, uning uyiga mehmonga borishlarini aytar, Vosit ularni jon deb qabul qilishga va'da berar edi. "Arkadaşları gülüşerek vakti *geldiğinde* ona misafirlığe gideceklerini söyler, Vasit onları can-ı gönülden kabul edeceğine söz verirdi." (YG, 29)

Kelajak "gelecek" ve *kelgusi yil* "gelecek yıl" kullanımları zamanın gelecekte gözlemciye doğru hareket ettiğini gösterir:

[7] ... Navoxon ayaga berar va "*Kelgusi yil* ekasiz", der edi ... "... Nevahan anneye verir ve *gelecek* yıl ekersiniz, derdi ..." (YG, 29)

[8] Endi o'zining *kelajagi* va *kelajak* yorqin hayoti unga bir sarobdek ko'rına boshladi. "Şimdi kendi *geleceği* ve *gelecek* parlak hayatı ona bir serap gibi görünmeye başladı." (YG, 30)

Diğer örnekler: YG, 29; YG, 29; YG, 30.

Yaqin qolmoq "yaklaşmak" eylemi, gelecek zamanın gözlemciye doğru hareket ettiğini gösterir. Aşağıdaki örnekte kış, gelecekte gözlemciye doğru yaklaşmaktadır:

[9] Shunda birdan qishning *yaqin qolgani* yodiga tushdi. "O anda birden kışın *yaklaştığı* aklına geldi." (YG, 31)

Önce-Sonra Kavramları

Hareket eden zaman haritalaması içerisinde yer alan önce ve sonra kavramları, zaman dizisindeki zaman birimleri ya da olaylar arasındaki zaman ilişkisini gözlemcinin bakış açısına göre betimler. Bu ilişki geçmişe ve geleceğe göre değişkenlik göstermez. Böylece geçmişte önce olmuş bir olay ile gelecekte önce olacak bir olaydan söz edilebilir. Aynı şekilde bir olay geçmişte sonra ya da gelecekte sonra olabilir. Gelecekte sonraki olay, öncekinin arkasında bulunur. Geçmişte sonraki olay öncekinin önünde bulunur. Önce-sonra kavramını ifade eden *keyin*, *so'ng*, *so'ngra*, *ilgari*, *burun* gibi sözcükler temelde mekân ilişkilerini belirler, zamanı metaforik olarak mekân açısından kavramlaştırır.

Keyin "öncekinin ardından; son, sonra" sözcüğü Özbekçede sonraki olaylara gönderimde bulunur:

[10] Bir haftadan *keyin* esa bozorda mo'ylovlarini burab: "Direktoring ovulimizda tunadi", dedilar. "Bir hafta sonra ise pazarda bıyıklarını burarak 'Müdürün köyümüzde geceledi' dediler." (BKT, 9)

[11] *Keyingi* haftada xotin istirohat oyiga chikdi va Vengriyaga turist yo'llanmasi olib keldi. "*Sonraki* hafta hanımı yıllık izne çıktı ve Macaristan'a turist vizesi aldı." (NYB, 13)

[12] Yarim soatlardan *keyin* ustma-ust o'q ovozlari eshitildi va Ismat ikkita o'ljaning qanotidan ushlab, halloslab qaytib keldi. "Yarım saat *sonra* üst üste kurşun sesleri duyuldu ve İsmet iki av hayvanının kanadından tutarak nefes nefese geldi." (S, 24)

[13] Uch kundan *keyin* Azim shaharga ketdi. "Üç gün *sonra* Azim şehre gitti." (S, 24)

Yukarıda görüldüğü gibi *keyin* olaylar arasındaki zaman ilişkilerini *sonra* açısından tanımlar. Bu ilişki *bir haftadan keyin*, *keyingi hafta*, *uch kundan keyin*, *yarim*

soatlardan keyin örneklerinde olduğu gibi olaylar arasındaki belirli zaman dilimlerine gönderimde bulunabilir. Bazen de herhangi bir zaman dilimine gönderimde bulunmadan yalnızca olaylar arasındaki öncelik sonralık ilişkilerini belirleyebilir:

[14] Vosit tuzalib chiqqanidan *keyin* qishloqqa ketishini yolvorib so‘radi. “[Annesi] Vasit düzelip çıktıktan sonra köye dönmesini istiyordu.” (YG, 30)

[15] *Keyinchalik*, u tuzalib chiqqanidan *keyin*, turmushi tamom o‘zgarib ketadigandek, xayollari amalga oshib ... “*Sonralari*, düzelip çıktıktan *sonra* hayati tamamen değişiyormuş gibi bir hisse kapılıp ...” (YG, 30)

Diğer örnekler: BKT, 6; BKT, 6; BKT, 7; BKT, 7; BKT, 8; NYB, 13; OY, 15; OY, 15; OY, 15; OY, 16; OYO, 21; S, 23; S, 24; S, 25; S, 25; K, 27; K, 27; YG, 29; YG, 30; YG, 30; YG, 31.

So‘ng ve *so‘ngra* “sonra; son” sözcükleri zaman dizisinde sonraki olay ya da zamanı gösterir:

[16] Kaklik qalay? - bir ozdan *so‘ng* so‘radi Zokir O‘rinovich. “Bir süre *sonra* ‘Keklik nasıl?’ diye sordu Zakir Orinoviç.” (BKT, 7)

[17] *So‘ng* qiynalganim, uxlay olmaganimni aytdim. “*Sonra* vicdan azabi çektiğimi, uyuyamadığımı söyledim.” (OYO, 22)

[18] Ko‘kboy hurpayib, yeyishga tushdi, *so‘ngra* to‘yib, cho‘zilib yotdi. “Kökbay tüylerini dikleştirerek yemeğe koyuldu, doyduktan *sonra* uzanıp yattı.” (K, 26)

[19] Nima qilishini bilmay, bir zum ikkilanib turdi-da, *so‘ng* kattagina bir tup kiyiko‘tni tutamlagancha ushlab torta boshladi. “Ne yapacağını bilmeyerek bir an tereddüt etti, *sonra* büyükçe bir sap otu avucuna alarak çekmeye başladı.” (YG, 31)

Diğer örnekler: NYB, 13; NYB, 13; NYB, 13; OY, 15; S, 23; S, 23; K, 27; K, 27; K, 28.

Keyin, *so‘ng* ve *so‘ngra* sözcükleri hem geçmiş hem de gelecekteki *sonrayi* betimler. O‘TIL’de bu sözcüklerin zamanla ilgili olan tanımları da hangi zaman için kullanıldıklarına değinmez. *Keyin* “avvalgisining ketidan; so‘ng; so‘ngra ‘öncekinin ardından; son, sonra’” (O‘TIL, 2006-2008, 2. Cilt, s. 342) biçiminde; *so‘ng* “*keyin*, so‘ngra ‘sonra’” biçiminde; *so‘ngra* ise “*keyin*, so‘ng ‘sonra’” biçiminde tanımlanır (O‘TIL, 2006-2008, 3. Cilt, s. 615-616).

Burun “önce; ön” sözcüğü önceki olayları betimler ve *keyin*, *so‘ng* ve *so‘ngradan* farklı olarak yalnızca geçmişe gönderimde bulunur. Gelecekte önceki olaylardan söz ederken kullanılmaz. Bu durum O‘TIL’de yer alan “ilgari, ilgariği, o‘tgan vaqtlarda ‘önce, önceki, geçmiş zamanlarda’” (O‘TIL, 2006-2008, 1. Cilt, s. 382) tanımından da anlaşılmaktadır.

[20] O‘zim ikki yil *burun*, yangi yerga ko‘chib ketgan qo‘shnimiz Mirzaqobil ovchiga ergashib ikki marta chiqqandim. “Ben iki yıl *önce*, yeni bir yere taşınıp giden komşumuz Mirzakabul avcıyla birlikte iki kez [ava] çıkmıştım.” (BKT, 6)

[21] Bultur xiyla ko‘p edi, *burnog‘i* yil undan ham ko‘p edi. “Geçen yıl çeşit çoktu, ondan *önceki* yıl daha da çoktu.” (BKT, 7)

Ilgari “önce; ileri” sözcüğü de *burun* gibi Özbekçede yalnızca geçmişe gönderimde bulunur. O‘TIL’de yer alan “o‘tgan vaqtlar(da), hozirgi vaqtdan oldin; avval, *burun*; boshda; dastlab ‘geçmiş zamanlar(da), şimdiki zamandan önce; evvel; önce; başta; başlangıçta’” tanımı da bunu göstermektedir (O‘TIL, 2006-2008, 2. Cilt, s. 223). Türkçede *ileri* yalnızca geleceğe gönderimde bulunur. Bu durum Özbekçede geçmişin ileride, geleceğin geride olduğu gibi bir izlenim uyandırmaktadır ancak bu

sözcük zaman için kullanıldığında Özbekçe “önce” anlamını taşır. *İlgari* de *önce* gibi önde olanı betimler. *Önce*’nin Türkçe’de geçmişe gönderimde bulunabilmesi gibi *ilgari* de Özbekçe’de geçmişe gönderimde bulunur. Böylece *ilgarinin* Özbekçe’de geçmiş için kullanılması, zamanın yönelim açısından algılanmasının temelde Türkçeden farklı olduğu anlamına gelmez ancak yakın anlamlı sözcüklerin seçimindeki tercih farkını gösterir.

[22] Shuni ko‘ra bilganingizda, *ilgariroq* o‘zingizni panaga tortardingiz, suvga cho‘milib, bunday qunishib o‘tirmas edingiz. “Bunu görmüş olsaydınız, *önceden* barakaya çekilirdiniz, sırlıklam olup böyle büzüşerek oturmazdınız.” (NO, 1)

[23] *Ilgarilari* Gummata kelganimde, shu daraxt tagida to‘xtab, qishloqqa qarardim. “*Önceleri* Gummata’ya geldiğimde şu ağaç altında durur, köye bakardım.” (OYO, 17)

[24] Bir kun *ilgari* borgan bo‘lim boshlig‘i bularni Nanay qishlog‘ining loyi qotgan ko‘chasida kutib oldi. “Bir gün *önce* giden bölüm başkanı onları Nanay köyünün çamuru kurumuş sokağında bekliyordu.” (YG, 30)

Diğer örnekler: OYO, 17; S, 23; YG, 30; NYB, 13.

3.2. Hareket Eden Gözlemci: ZAMANIN GEÇİŞİ GÖZLEMCİNİN MEKÂNDAKİ HAREKETİDİR

Zamanın bir mekân olarak kavramlaştığı bu haritalamada gözlemci zamanda bir noktaya hareket ederek zamanı geçirir. Olayların başlangıç ve bitişini belirten zaman birimleri, mekânın sınırlarını gösterir. Zaman, sınırları belli olmayan bir alan olarak da kavramlaşabilir.

İstirohat oyi “izin dönemi” ile *to‘rt yil* “dört yıl” sınırları belli bir alan olarak kavramlaşabilir. *O‘tkazmoq* “geçirmek” eylemi gözlemcinin zamandaki hareketini gösterir:

[25] Bu yil Azim istirohat oyni xotin, bola-chaqasi bilan Issiqko‘lda *o‘tkazdi*, qishloqqa borolmadi. “Bu yıl Azim yıllık iznini hanımı ve çocuklarıyla birlikte Issikkol’da *geçirdi*, köye gidemedi.” (S, 24)

[26] U to‘rt yil umrini shaharda *o‘tkazdi*. “Hayatının dört yılını şehirde *geçirdi*.” (YG, 29).

Aşağıdaki örneklerde gözlemcinin zamandaki hareketi vurgulanmaktadır. İlkinde kullanılan *bormoq* “gitmek” eylemi gözlemcinin zamanda giderek zamanı geçirdiğini göstermektedir. İkincisinde ise gözlemci *qilmoq* “yapmak” eylemi ile zamanı geçirmekte, günü gece yapmaktadır:

[27] Xushvaqt *boringlar*, - dedi. “İyi vakit *geçirin*, dedi.” (BKT, 8)

[28] Vosit adirlarda sang‘ib kunni kech *qilar*, oshnalari chiqib qolganda, u kunbotarni ko‘rsatib ... “Vasit tepelerde başıboş dolaşarak günü akşam *eder*, arkadaşları çıkıp geldiğinde gün batımını gösterip ...” (YG, 29)

Aşağıdaki örneklerde *beri* ve *buyon* “beri” sözcükleri gözlemcinin zamandaki hareketini vurgulamaktadır. Gözlemci, geçmişte bir zaman noktasından hareket etmekte ve şimdiye kadar gelmektedir:

[29] Men *ancha kundan beri* ovulda tunaganim yo‘q. “*Kaç günden beri* köyde gecelemedim.” (BKT, 6)

[30] *Uch-to'rt yildan beri* u yerlarda bo'lmagan edim. “*Üç dört yıldan beri* buralara gelmemiştim.” (OYO, 17)

[31] ... go'yo o'zi ko'pdan beri shuni kutib yurgandek tuyuldi. “... sanki çoktandır bunu bekliyormuş gibi hissetti.” (YG, 31)

[32] Navoxon aya o'g'li ishga ketganida, undan zorlanib, unga aql kirmayotgani, *beshtan yildan buyon* bolali bir xotinning izidan yurganini aytib kuyinar ... “Nevahan anne oğlu işe gittiğinde, ondan şikâyetlenerek, *beştan yildan beri* çocuklu bir hanımın peşinden gittiğini söyleyip üzülür ...” (YG, 29)

Diğer örnek: BKT, 6.

Aşağıdaki örneklerde zaman, sınırları belli olmayan bir alan olarak kavramlaştırılmıştır. Gözlemcinin hareketi söz konusu alan ile sınırlıdır.

[33] *Ancha vaqt jim qoldik. “Bir süre sessiz kaldık.”* (BKT, 8)

[34] Zokir O'rinovich *bir muddat* o'ylanib turgach, javob berdi ... “Zakir Orinoviç *bir müddet* düşünüp cevap verdi ...” (IKB, 12)

Diğer örnekler: BKT, 8; IKB, 11.

Kun bo'yi, bir yarim kun, besh yil ise belirli zaman dilimleri olduklarından sınırları belli bir alana gönderimde bulunurlar:

[35] Men bilan *kun bo'yi* yurdi ... “Benimle *gün boyu* yürüdü ...” (K, 3)

[36] O'ttiz kilometrni bosish uchun *bir yarim kun* yurdikmi-a? “Otuz kilometreyi katetmek için *yarım gün* mü yürüdük? (OYO, 19)

[37] Lekin, *besh yil* shaharda yashab qoldi ... “Ancak *beş yıl* şehirde yaşadım ...” (S, 23)

Diğer örnekler: BKT, 5; OYO, 19; K, 28.

Yaqin “yakın”, zamanı mekân olarak kavramlaştırır ve Özbekçede geleceğe ya da geçmişe gönderimde bulunabilir. Yakınlık, bir olayın gerçekleştiği zaman ve gözlemci arasındaki zaman ilişkisini gözlemcinin katettiği mesafe açısından betimler:

[38] Kim biladi, biz yurayotgan hozirgi yerlardan *yaqin yillar ichida* biron shaharlik yurganmikan. “Kim bilir bizim yürüdüğümüz yerlerden *önümüzdeki yıllar içinde* bir şehirli yürür mü acaba.” (OYO, 17)

[39] -Onangizdan *yaqinda* xat kelgan edi. “-Annenizden yakınlarda mektup gelmişti.” (S, 24)

[40] Javob topolmadi-yu, o'zining ham shu guldek qovjirab borayotganini, *yaqin* kunlarda shu guldek qurib, cho'p bo'lib qolishini o'yladi. “Cevap bulamadı da, kendisinin de şu çiçek gibi solup gittiğini, *son* günlerde şu çiçek gibi kuruyup çöpe döndüğünü düşündü.” (YG, 31)

3.3. Hareket Eden Gözlemci ve Hareket Eden Zamanın Birlikte Kullanımı

Shukur Xolmirzayev'in incelenen öykülerinde gözlemci ve zamanın bir dilsel ifadede aynı anda kullanıldığı duruma yalnız bir kez rastlandı. Aşağıdaki örnekte *yaqin* “yakın” zamanı bir mekân olarak kavramlaştırırken, *kelajak* “gelecek” hareket eden bir nesne olarak kavramlaştırır:

[41] ... o'sha antiqa gullar haqida ham o'ylar va *yaqin kelajakda* bu gullar takdirida ham qanday qiziq o'zgarishlar bo'lishini xayol qilar ... “... o eski gülleri ve *yakın gelecekte* bu güllerin kaderinde hangi garip değişimlerin olacağını düşünür ...” (YG, 29)

3.4. Aynı Yönde Hareket Eden Zaman ve Gözlemci

Üçüncü bir haritalama olarak kabul edilen bu görünümde gözlemci ve zaman aynı yönde, geçmişten geleceğe doğru hareket eder. Eklendiği sözcüğe “kadar” anlamı veren sınırlama durumu eki +*GachA*, zaman ifade eden sözcüklere eklendiğinde hem zamanın hem de gözlemcinin hareketini kavramlaştırır. Aşağıdaki örneklerde gözlemci ve zaman başlangıcı belli olmayan bir zaman biriminden öğlene ve şimdiye kadar hareket etmektedir:

[42] *Choshgohgacha* archazorni kezdik. “*Öğlen vaktine kadar* ardıc ağaçlığını gezdik.” (BKT, 8)

[43] Hikmatoydan *shu mahalgacha* biron-bir iliq so‘z yo‘yoqimli bir dildorlik ko‘rganini eslolmadi. “Hikmetay’dan *şu vakte kadar* bir sıcak söz ya da hoş bir yakınlık gördüğünü hatırlayamadı.” (NYB, 13)

[44] *Tushgacha* yurib, hech narsa otolmadilar, to‘g‘rirog‘i, o‘q bo‘shatmadilar. “*Öğlene kadar* yürüyüp hiçbir şey vuramadılar, kurşun atmadılar.” (S, 23)

4. Sonuç

Shukur Xolmirzayev’in incelenen öykülerinde görülen metaforik ifadelerin tümü gösterimsel olarak hareket eden zamanı yansıtmaktadır. Zaman birimleri arasındaki ilişkinin gözlemciden bağımsız olarak yansıtıldığı, gösterimsel olmayan hareket eden zamanı örnekleyen ifadelerle söz konusu öykülerde rastlanmamıştır. İncelenen öykülerde, zamanın yalnızca ön-arka yönelimini yansıtan metaforik ifadelerle rastlanmış, yukarı-aşağı yönelimini örnekleyen ifadeler görülmemiştir.

Shukur Xolmirzayev’in incelenen on öyküsünde ZAMANIN GEÇİŞİ HAREKETİ metaforunu yansıtan 92 metaforik ifadeye rastlandı. Metaforik ifadelerin 66’sı hareket eden zaman haritalamasını (ZAMANIN GEÇİŞİ NESNENİN HAREKETİDİR), 22’si hareket eden gözlemci haritalamasını (ZAMANIN GEÇİŞİ GÖZLEMCİNİN MEKÂNDAKİ HAREKETİDİR) yansıtmaktadır. Hareket eden gözlemci ve hareket eden zaman haritalamasının birlikte kullanıldığı 1 örnek bulunmaktadır. 3 örnek ise aynı yönde hareket eden gözlemci ve zaman haritalamasını yansıtmaktadır.

Hareket eden zaman haritalamasının diğerlerinden çok daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Bunun nedeni, zaman birimlerinin gözlemciye ve birbirlerine göre olan konumlarının mekân açısından kavramlaştırıldığı önce-sonra kavramlarını yansıtan metaforik ifadelerin çok sık tekrarlanmış olmasıdır. Bunlardan *keyin*, *so‘ng* ve *so‘ngra* “sonra”, hem geçmiş hem de gelecekteki öncelik sonralık ilişkilerini betimler. *Burun* ve *ilgari* “önce” ise yalnızca geçmişteki olayların zamanına gönderimde bulunur. Zamanın hareketi *o‘tmoq* “geçmek”, *kelmoq* “gelmek” ve *yaqin kolmoq* “yaklaşmak” gibi ifadelerle kavramlaşır.

Zamanın bir mekân olarak kavramlaştığı hareket eden gözlemci haritalamasında gözlemcinin hareketi genellikle *o‘tkazmoq* “geçirmek” ile yansıtılır. *İstirohat oyi* “izin dönemi”, *umr* “ömür”, *besh yil* “beş yıl” gibi kullanımlar ise zamanın sınırlandırılmış bir mekân olarak kavramlaştığını gösterir. *Beri* ve *buyon* “beri” sözcükleri, gözlemcinin geçmişte bir zaman biriminden şimdiye kadar olan hareketini yansıtır. İki nokta arasındaki zaman ise mekân olarak kavramlaşır. *Yaqin* “yakın”,

gözlemci ile zaman birimi arasındaki ilişkiyi gözlemcinin katettiği mesafe açısından kavramlaştırır. Hareket eden zaman ve gözlemcinin birlikte kullanımı yalnızca *yaqin kelajakda* “yakın gelecekte” ifadesinde görülmektedir. Gözlemci ve zamanın aynı yönde hareket ettiği haritalamanın örneklerini ise *shu mahalgacha* “şu vakte kadar”, *tushgacha* “öğlene kadar” gibi sözcüklerde görülen +GAchA ekinin zaman ifadeleriyle birlikte kullanıldığında zamanı mekân açısından kavramlaştırdığı ifadeler oluşturur.

Kısaltmalar

BKT	: Bir Ko’rgan Tanish... (Xolmirzayev, 2003).
IKB	: ...Ikki Ko’rgan Bilish (Xolmirzayev, 2003).
K	: Ko’kboy (Xolmirzayev, 2003).
K	: Ko’ngil (Xolmirzayev, 2003).
NO	: Notonish Odam (Xolmirzayev, 2003).
NYB	: Nimadir Yo’q Bo’ldi (Xolmirzayev, 2003).
O’TIL	: O’zbek Tilining Izohli Lug’ati (2006-2008).
OY	: Olma Yemadim (Xolmirzayev, 2003).
OYO	: Olis Yulduzlar Ostida (Xolmirzayev, 2003).
S	: Sog’inch (Xolmirzayev, 2003).
YG	: Yovvoyi Gul (Xolmirzayev, 2003).

Notlar

Bu çalışma, Çukurova Üniversitesinde yürütülen “Özbekçede Metaforlar” adlı doktora tezi kapsamında, 2013 yılı 2. dönemine ait TÜBİTAK 2214/A Doktora Öğrencileri İçin Yurt Dışı Araştırma Bursu ile desteklenmiştir. Çalışmanın örneklemini, söz konusu doktora tezinin örnekleminden farklıdır.

KAYNAKLAR

- Ahmad, S. (1996). *Ufq-Hicron Kunlari*. Toshkent: “Sharq” Nashriyot Matbaa Ko’ntserni Bosh Tahririyati.
- Akarsu, B. (1988). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Aristoteles – Augustinus – Heidegger (2007). *Zaman Kavramı* (Çev. Saffet Babür). Ankara: İmge Kitabevi.
- Evans, V. (2004). *The structure of time: Language, meaning and temporal cognition*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Evans, V. (2007). *A glossary of cognitive linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Frolov, İ. (1997). *Felsefe Sözlüğü* (Çev. Aziz Çalışlar). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Güncel Türkçe Sözlük*. 23.07.2014-31.10.2014 tarihleri arasında tdk.gov.tr adresinden edinilmiştir.
- Hançerlioğlu, O. (1996). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Remzi Kitabevi.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor*. New York: Oxford University Press.

- Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. In Andrew Ortony (Ed.), *Metaphor and thought* (2nd ed.) (pp. 202-251). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980a). *Metaphors we live by*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980b). Conceptual metaphor in everyday language. *Journal of Philosophy*, vol. 77, no. 8, 453-486. Retrieved 14.02.2012, from <http://www.jstor.org/stable/2025464>.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (2005). *Metaforlar – hayat, anlam ve dil* (çev. G. Y. Demir). İstanbul: Paradigma.
- Lakoff, G. & Turner, M. (1989). *More than cool reason: A field guide to poetic metaphor*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Alisher Navoiy Nomidagi Til va Adabiyot Instituti. (2006 -2008). O'zbek tilining izohli lug'ati (I-V). Toshkent: "O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi" Davlat Ilmiy Nashriyoti. 21.02.2014 tarihinde <http://n.ziyouz.com/kutubxona/barcha-kitoblar> adresinden edinilmiştir.
- Özçalışkan, Ş. (2003). Metaphorical motion in crosslinguistic perspective: A comparison of English and Turkish. *Metaphor and Symbol*, 18: 3, 189-228. Retrieved 09.08.2014, from http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1207/S15327868MS1803_05#.VCsLf_sgg.
- Özçalışkan, Ş. (2004). Time can't fly, but a bird can: Learning to think and talk about time as spatial motion in English and Turkish. *European Journal of English Studies*, 8: 3, 309-336. Retrieved 15.08.2014, from http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1382557042000277412#.VCsOfl_sgg.
- Pragglejaz Group. (2007). MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol*, 22(1), 1-39.
- Radden, G. (2003). The metaphor TIME AS SPACE across languages [Electronic Version]. *Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht*, 8(2/3), 226-239. Retrieved 24.04.2014, from <http://zif.spz.tu-darmstadt.de/jg-08-23/docs/radden.pdf>.
- Radden, G. (2011). Spatial time in the West and the East [Electronic Version]. In M. Brdar, M. Omazic, V.P. Takac, T. Gradecak-Erdeljic & G. Buljan (Eds.) *Space and time in language* (pp. 1-40). Frankfurt et al.: Peter Lang. Retrieved 24.04.2014, from http://www.uni-hamburg.de/iaa/time_as_space.pdf.
- Steen, G.J. (2007). *Finding metaphor in grammar and usage*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamin Publishing Company.
- Xolmirzayev, Sh. (2003). *Saylanma 1. Jild*. Toshkent: "Sharq" Nashriyot Matbaa Ko'ntserni Bosh Tahririyati.
- Yu, N. (1998). *The Contemporary theory of metaphor a perspective from Chinese*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

